

Мўғул татар қиссаси

15- қисм

[Ўзбекча – Uzbek – الأوزبكي]

АБУ АБДУЛЛОҲ аш-ШОШИЙ

Нашрга тайёрловчи: *Шамсиддин Дарғомий*

2012 - 1433

IslamHouse.com

﴿ قصة التتار - المغول ﴾

الحلقة الخامسة عشر

« باللغة الأوزبكية »

أبو عبد الله الشاشي

مراجعة: شمس الدين درغامي

2012 - 1433

IslamHouse.com

Бисмиллаҳир роҳманир роҳим

Мўғул-татар қиссаси

Барча мақтовлар Оллоҳга хосдир. Унга ҳамду сано ва истиффорлар айтамиз, Ундан ёрдам сўраймиз, нафсларимиз ҳамда ёмон амалларимиздан паноҳ тилаймиз. Оллоҳ хидоят қилган кимсани адаштирувчи, адаштирган кимсани хидоят қилувчи йўқдир. Мен шериксиз, ягона Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқ ва Муҳаммад унинг бандаси ва элчисидир, деб гувоҳлик бераман.

Ўтган суҳбатимизда:

- Баъзи мусулмон амирларнинг мўғулларга яқинлашуви;
- Майяфариқин шахри қамали;
- Майяфариқиннинг ёрдамсиз қолишининг сабаблари;
- Майяфариқин камалида Носир Юсуф Айюбийнинг тутган ўрни;
- Носир Юсуф билан Ҳулағунинг алоқасини ўзгариб қолиши;
- Ҳулағунинг мактуби каби мавзуларни зикр қилган эдик.

Носир Юсуфнинг жиҳодга даъвати

Носир Юсуф бутун ҳаётида бир бўлсада ҳаёл кўчасидан ўтмаган қарорга келди, бу қарор мўғулларга қарши жиҳод қилиш даъвоси эди. У тахтида арзимаган муддат қолиши эвазига барча нарсани сотишга тайёр ҳамда дин ва ақийдани ҳимоя қилмайдиган, муруъатсиз ва ғурусиз инсон эди. Унинг жиҳод аҳлидан эмаслигини ҳамма яхши биларди, шунинг учун унинг жиҳодга даъвати кулгули эди. Лекин бу иш амалий суратда содир бўлди. Носир Юсуф "Оллоҳу акбар", деб ёзилган байроқни баралла кўтарди ва давлатига ўрнатди.

У халқини –замирида тожу-тахт бўлган– жиҳодга тарғиб қила бошлади. Илгари Байтул Мақдисни Франция қироли Людовик IX га таслим қилиш эвазига Мисрга қарши урушда ёрдам беришини кофирлардан сўраган шу Носир Юсуф эди¹. Боғдоднинг ишғолида ёрдам қўлини мўғилларга чўзган², Майяфариқин амири Комил Муҳаммадни ёрдамсиз қолдирган, ҳатто озик-овқатни улашишдан ҳам ожизлик қилган³, сал олдин Мисрга уруш очишида Ҳулағунинг ёрдамини кутган

¹ Муҳаммад Сухайл "Тарихул-Айюбийийн фи Миср ва биладил Шом ва иқлимил Жазира" (398 - бет), Саллабий "ал-Мўғул байнал-интишор вал-инкисор" (309,310, 311- бетлар).

² Саллабий "ал-Мўғул байнал-интишор вал-инкисор" (326 - бет).

³ Саллабий "ал-Мўғул байнал-интишор вал-инкисор" (331, 332 - бетлар).

шахс айнан Носир Юсуф эди⁴. Шундай ярамас тарихга эга бўлган киши жиҳод эълон қилди. Бу жуда ажабланарли иш эди. Дарҳақиқат, у ёмон хулқи, бузук ақийдаси ва бефаҳмлиги билан инсонлар орасида танилган эди. Баъзиларнинг Оллоҳ таоло шундай одам билан Исломга ўз нусратини беришини фикр қилмоқлари ғирт аҳмоқликдир,

"Зеро, Оллоҳ бузғунчи кимсаларнинг ишини ўнгламайди"⁵

Баъзи ҳиссиётга берилганлар Носир Юсуфнинг чақириғига ижобат қилиб, унинг байроғи остида жанг қилмоқ учун келишди. Лекин тарих ва воқеълик унинг ва унга ўхшаганларнинг душман қаршисига келганда, маърака майдонида озгина турар турмас, ҳатто жанг бошланишидан олдин жангни ташлаб қочиши турган гаплигини хулоса қилади. Бу кизикқонли инсонлар вақти соати келганда қўлтиқларидан тарвузлари тушиб, ҳафсалалари пир бўлади. Шунинг учун ақлларини ишлатишлари лозим эди. Бошлиқлари жуфтакни ростлаб қолганида умидларининг пучга чиқиши, уларнинг катта хатолари эмас, балки Носир Юсуф ва у кабилар жиҳод байроғини кўтаролади, деб эътиқод қилишлари уларнинг энг катта хатолари эди. Зеро, жиҳод исломнинг

⁴ Ибн Касир "ал-Бидаяту ван-Ниҳоя" (17/386), Мақризий "ас-Сулуқ" (1/500 - бет).

⁵ Юнус: 81

энг олий чўққисига олиб чикувчи ибодатдир. Унга фақат ва фақат ҳақиқий рижолларгина содиқлик билан даъват қила оладилар. Шу сабабдан жиҳод даъвати кулоқларга чалинса, унга чақирувчи инсонга бир назар солиш фойдадан холи бўлмайди.

Алқисса, Носир Юсуф жиҳод эълон қилди ва ҳарбий лагерини Дамашқнинг шимолидаги Барза деган кишлокка қурди. У ҳарбий лагерни Ҳалабга қуриши мақсадга мувофиқ эди. Чунки Ҳалаб ҳали унинг қўлида ва Майяфариқиннинг ёнида бўлиб, мўғуллар Майяфариқинни ишини битириб, кейин Ҳалабга кириши муқаррар эди. Аммо у ҳарбий лагерини жуда узоққа жойлаштирди. Бу гўё унинг борди-ю Ҳалаб мўғуллар томонидан ишғол бўлса, Дамашқдан ҳам қочиб қолишга улгуриши учун қилган режаси эди. Алҳол, Ҳалаб Дамашқдан 300 км узоқликда бўлиб, жуфтакни рослаб қолишга етарли масофа эди. Носир Юсуф тайёргарликка киришди ва атрофидаги амирликларни мўғулларга қарши бирлашишга чорлаб чопарлар йўллади.

Ал-Карак амирлигининг амири ал-Муғис Фатхуддин Умарга одам жўнатди⁶. Ал-Карак ўлик денгизи⁷нинг шарқ томонида, ҳозирги кундаги Урдунда жойлашган минтақадир. Ал-Карак мустақил амирлик

⁶ Гомидий "Жиҳадул-мамалик" докторлик рисоласи (93 - бет).

⁷ Ал-бахрул-маййит.

бўлиб, унинг амири фақат ўз нафсига муғис-ёрдамчи эди. Умар –разияллоху анху–га бирор жиҳатдан ўхшамасди. Носир Юсуф каби гоҳо мўғуллар билан урушиб, гоҳида улар билан келишадиган; баъзида салибчилар билан курашиб, баъзан улар билан ҳамкорлик қиладиган инсон эди.

Сўнгра Носир Юсуф ҳеч кимнинг хаёлига келмаган яна бир амирга, яъни Миср амирига мўғулларга қарши ёрдам беришини сўраб элчи юборди⁸. Ҳолбуки, бундан олдин у Ҳулагудан Мисрни фатҳ қилишида кўмакчи бўлишини сўраган, лекин ундан рад жавобини олган эди⁹. Энди эса, ўз фойдасини кўзлаб Миср амиридан мўғулларга қарши курашда ёрдам сўраяпти. Унга жавобан, Миср ҳокими ноиби Музаффар Қутуз – раҳимахуллоҳ– "Агар сен менинг ёрдамимни ихтиёр қилган бўлсанг, мен аскарларим билан сенга ёрдам учун бораман. Борди-ю, менинг боришимдан хотиржам бўлмасанг, ҳузурингга ўзинг хоҳлаган аскарларни жўнатаман", – дея мактуб йўллади¹⁰.

⁸ Саллабий "ал-Мўғул байнал-интишор вал-инкисор" (337 - бет), Ғомидий "Жиҳадул-мамалик" докторлик рисоласи (90 - бет).

⁹ Ибн Касир "ал-Бидаяту ван-Ниҳоя" (17/386), Мақризий "ас-Сулук" (1/500 - бет).

¹⁰ Қосим Абдух "Султон Музаффар Сайфуддин Қутуз" (86 - бет).

Мўғуллар ва насронийлар ўртасидаги алоқа

Хулагу Шоҳа кишлоғидан Эрондаги Ҳамадон шаҳрига қайтди. У ерда Ўрта Шарқ минтақасидаги ҳарбий ишларни идора қилувчи марказий бошқарма бор бўлиб, Боғдоддан 450 км узоқликда жойлашган эди. Хулагу янги босқич учун қоғозларни тартиблаш, ловуллаб турган долзарб Ўрта Шарқ минтақаси масаласини ҳал қилиш ва келажак ойларда юзага келиши мумкин бўлган ҳодисаларни таҳлил қилишга киришди. У бу жараёнда қуйидагиларни кўролди:

Биринчи: Мўғулларнинг насронийлар билан алоқа қилиши, унинг қувватини зиёда этишини англади. Хулагу бу алоқаларни янада кенгрок кўламда мустаҳкамлашга муҳтожлик сезди. Исломиё намуналар амир Комил Муҳаммад ва унга ўхшаган келажакда чиқувчи исёнчиларни бостириш ва уларнинг танобини тортиб қўйиш учун мўғуллар бир томондан насронийларнинг қувватига эҳтиёжи бўлса, иккинчи жиҳатдан уларнинг малакасига ва учинчи тарафдан эса, Шом эгаллангандан кейин у ердаги ишларнинг бошқарувида насронийларнинг ўзларига муҳтожлиги бор эди. Шу сабаб мўғуллар насронийларнинг дўстлигини комил суратда сотиб олишни хоҳлади. Хулагу Арманистон подшоси Ҳайсумга, Гуржистон подшосига ва Антиохия амири Бухмандга ҳадиялар ва мукофотлар тақдим қилди.

Иккинчи: Майяфариқин амирлигининг камали Хулагунинг ўғли Ашмут томонидан давом этаётган, Комил Муҳаммад ҳар қанча жасорат ва матонат кўрсатмасин, қуршовнинг қаттиқлиги сўнги ҳукмнинг ўқилганидан далолат эди. Камига, қамалда Арманистон ва Гуржистон қуроли кучлари ҳам иштирок этаётган ва бирорта мусулмон амирликлари бу қамални бузиб, Майяфариқин мусулмонларига ёрдам қўлини чўзмаётган эди. Буларни кўрган Хулагу Майяфариқин камалидан кўнгли хотиржам бўлди.

Учинчи: Ҳалаб ва Дамашқнинг амири Носир Юсуф Айюбий билан Хулагу ўртасида адоват учқунлари пайдо бўлган ва Носир Юсуф Дамашқнинг шимолида жиҳодий ҳарбий лагер ҳозирлаб, жангга тайёргарлик кўраётган эди. Лекин Хулагу Носир Юсуфнинг кимлигини ва имкониятларини яхши билгани боис, унга кўп ҳам эътибор бермай, парво ҳам қилмади.

Тўртинчи: Ироқнинг маркази, хусусан Боғдод шаҳри мўғулларга тўла таслим бўлган, шунингдек, Мосулнинг амири Хулагуга том дўстлигини билдирган ва Ироқнинг шимоли-шарқий минтақаси ҳам таслим бўлган эди. Хулагу бу минтақалардан кўнгли тўқ эди.

Бешинчи: Шомдаги энг катта шаҳарлар Ҳалаб ва Дамашқ эди, борди-ю, мўғуллар бу иккисини қўлга киритса, Шом тўлиқ эгалланди ҳисоб эди.

У бу таҳлилни қилгандан сўнг, икки шаҳардан бирига ё Дамашққа, ё Ҳалабга юришни қарор қилиши керак эди. Агар Ҳалабга юргудек бўлса, биринчи Ироқнинг шимолидан ўтиб, сўнгра Суриянинг шимолшарқидан кириши лозим эди. Бу билан у Суриянинг шимолидан, Туркияга ёнма-ён ҳолатда юриб Ҳалабга етиб борарди. Бу минтақаларда кўплаб дарёлар, жумладан Дажла ва Фурот дарёси ва бир талай табиий ғовлар бор эди. Устига-устак, қўшин жуда катта, аммо айна вақтда бу минтақалар кўкаламзор ва серсув жойлар ҳисобланарди. Яъни яйловлар ва сув мўл бўлганидан лашкар катта бўлишига қарамай, озуқа ва сув жиҳатдан хотиржам эдилар. Бунга кўшимча, бу минтақа Майяфариқинга яқин жойлашган бўлиб, агар Ашмутнинг мададга эҳтиёжи бўлиб қолса, отаси Ҳулагунинг бош лашкари ёнгинасида эди.

Даставвал Ҳалабга ҳужум қилишнинг бир қанча афзалликлари бор эди, бу минтақаларда сув ва озуқа мўл, Майяфариқинга яқин ҳамда тинч ва сокин ерлардан ўтиб боради, яъни иттифоқдоши Мосул амирининг ҳудудидан ва Носир Юсуф бўлмаган Суриянинг шимолидан боради.

Агар биринчи Дамашққа юриш қилса, бу Дамашқдаги мусулмонлар учун кутилмаган зарба бўлиб, улар ўйламаган томондан мўғуллар кириб келган бўларди. Мусулмонлар мўғулларнинг шимолдан, Ҳалаб

ноҳиясидан келишини гумон қилиб туришганди. Агар улар шарқдан –муслмонлар умуман хаёлларига келтириб кўрмаган– сахро томондан келса, бу муслмонларга катта фожиа бўлиши ва Хулагу бевосита Носир Юсуфнинг қароргоҳига келиб, унинг ишини ҳал қилиши мумкин эди. Бунда Носир Юсуф қочишга имкон топмас эди. Агарчи Хулагу Дамашққа қараб юрса, Боғдоддан Дамашққача чўзилган Шом саҳроси орқали ўтиши керак. Бу сахро ҳаддан зиёд қурғоқчил бўлиб, катта қўшин билан бу саҳродан юриш ўта хатарли эди. Хулагу лашкарини бундай хатарга қўйиши мумкин эмасди. Борди-ю, шундай қилганида, Носир Юсуфнинг қўшини довдираб қолган ва муслмонлар мўғулларнинг бош лашкарига рўпара келган бўларди. Натижада, Шом тўлиқ ишғол бўларди.

Хулағунинг Ҳалабга йўналиши

Хулагу табиғий ғовлар кўп бўлса ҳам лашкарининг омонлигини ўйлаб, Суриянинг шимоли орқали Ҳалабга юришни ихтиёр қилди. Бу воқеадан роппа-роса олти аср олдин бу каби кенг имкониятларсиз Холид ибн Валид –разияллоҳу анҳу– Ироқдан Шомга қараб Дамашқ яқинида Рум лашкарини доғда қолдириш мақсадида шу улкан қурғоқчил саҳрони босиб ўтган эди. Хулағунинг ушбу ҳолатига айни кўриниш ўшанда юзага келган эди. Бироқ Холид ибн Валид –разияллоҳу анҳу– Ҳалабга боришни эмас, Дамашққа боришни ихтиёр қилган эди.

Ўшанда Холид –разияллоҳу анху– бирор-бир талофатсиз мутлоқ зафар қозонган эди. Саҳобий жалил Холид – разияллоҳу анху– қайда-ю, қонхўр Ҳулагу қайда!

Хуллас, Ҳулагу ўғли Ашмутни Майяфариқин қамалида қолдириб, ўзи лашкари билан Ҳалабга йўналди. Мўғул лашкари саркардалари бошчилигида Ҳамадондан Сурияга қараб йўлга чиқди ва Эроннинг ғарбидаги тоғларни ошиб ўтди. Сўнгра Ирокнинг шимоли-шарқий ҳудудига кириб, дастлаб Арбил, кейин Мосул шаҳридан ўтди ва Дажла дарёсига келиб қолди. Дажла дарёси бу минтақадаги биринчи ва хатарли табиий тўсиқ эди. Улар бу тўсиқни кесиб ўтдилар.

Улкан мўғул лашкари ҳеч бир муаммосиз бу дарёни кесиб ўтиб, унинг ғарбий қирғоғига Туркиянинг жанубида жойлашган Нусайбин шаҳрига бориш учун Жазира ерларига йўналди. Нусайбин шаҳри Майяфариқин шаҳридан 170 км жанубда жойлашган эди. Ҳулагу бу шаҳарни айтарлик қаршиликсиз эгаллади. Сўнгра Туркиянинг жанубида жойлашган Ҳаррон, ар-Роҳа¹¹ ва ал-Бира¹² шаҳарларга қараб йўл олди. Бу минтақалар Кай Ковус II ва Қилич Арслон IV нинг қўл остидаги жойлар эди. Лекин, улар эътироз билдира олишмади. Ал-Бира шаҳрига келганда мўғул

¹¹ Ҳозирги кунда Туркиянинг Şanlıurfa шаҳридир.

¹² турк. Birecik.

лашқари катта Фурот дарёсининг шарқидан ғарбига қараб кесиб ўтди. (14 - х) Шу тариқа, улар бу минтақадаги иккинчи сувли табиий ғовдан эсон-омон ўтган эдилар. Мўғуллар Туркия-Сурия чегарасига яқин келиб, тўппа-тўғри кўрғонли Ҳалаб шаҳрига отландилар. Туркия чегараси билан унинг орасида бор йўғи 50 км атрофидаги масофа бор эди. Бу мўғул лашқари тўлиқ бир йил давомида 657 х.с. дастлаб Форс ерларини, сўнгра Ироқ, кейин Туркия, ундан сўнг Сурия ерларини босиб ўтган эди, бу юриш бевосита Боғдод забт этилган санадан бошланган эди.

Ҳалаб шаҳрининг қамали

Хулагу одатига кўра хужум олдидан Ҳалаб волийсига огоҳлантирувчи ва таслим бўлишга чақирувчи мактубини йўллади. Бироқ подшо Муаззам Айюбий унга: "Сизлар бизнинг хузуримиздан фақат қиличнинг зарбинигина олишларинг мумкин", дея жавоб йўллади, сўнгра шаҳар мудофаасига киришди ва шаҳар деворларига химоя қуролларини ўрнатди¹³.

Мўғуллар 657 х.с. зулҳижжа ойининг охириги 10 кунлигида/ 1259 м.с. декабр ойида Ҳалаб шаҳрини қасд қилиб Саламийя қишлоғига келишади. Сўнгра Ҳайлан ва Ҳарий деган қишлоқларигача етиб боришади. Бу икки

¹³ Ғомидий "Жихадул-мамалик" докторлик рисоласи (89 - бет).

кишлоқ Ҳалабга қарашли жой эди. Бир гуруҳ мусулмон аскарлари улар томон келишади ва уларнинг кўплигини кўриб ортларига қайтишади. Мўғуллар тўғрисидаги хабарни Туроншоҳга етказганида, у Ҳалаб шахрининг ички томондан қувватни оширишга буйруқ берди¹⁴. Кейинги кунлар мўғуллар Ҳалабга қараб юради, тоғнинг олдига келишганида мусулмон аскарлари улар билан жанг қилиш учун чиқиб келади. Буни кўрган мўғуллар макр қилиб, орқага чекинади. Мусулмонлар уларнинг ортидан соатларча таъқиб қилади. Улар шаҳардан анчагина узоклашгандан сўнг, мўғуллар яширинган жойларидан чиқиб келишади. Шунда мусулмонлар шаҳарга қараб чекинади. Мўғул лашкари эса жуда кўп эди. Мусулмонлар Банкуса тоғига етиб келишди, у ерда қолган мусулмон лашкари бор эди. Улар ҳаммаси биргаликда шаҳар тарафга чекинишди, мўғуллар уларнинг ортидан қувиб борарди. Бунда мусулмон армиянинг ва авом халқнинг кўпи ўлдирилди. Ўша кун мўғуллар Ҳалабнинг охиригача бориб, сўнгра Ҳалабнинг шимоли-ғарбий тарафида жойлашган Аъзоз шахрига ўтдилар. Аъзоз шахри мўғуллардан омонлик сўради, уларга омонлик берилди¹⁵.

Хулағу 658 ҳ.с. 2 сафар куни/ 1260 м.с. 25 январ кунида Ҳалаб шахрига қайта келди ва мусулмон

¹⁴ Ғомидий "Жихадул-мамалик" докторлик рисоласи (89 - бет).

¹⁵ Ғомидий "Жихадул-мамалик" докторлик рисоласи (90 - бет).

шаҳарни ҳамма тарафидан қуршаб олди¹⁶. Шаҳар атрофига одам бўйи баробар, эни тўрт зироъ келадиган хандақ қазилди. Сўнгра баландлиги беш зироъ бўлган девор бунёд қилиб, унинг атрофига 20 та манжаник ўрнатиб, шаҳарни ўққа тутишди¹⁷. Ҳалаб амири Носир Юсуф шаҳарда йўқ бўлишига қарамай, шаҳар аҳли мўғулларга таслим бўлишдан бош тортди. Чунончи, Носир Юсуф Ҳалабдан 300 км узоқда ўзи даъво қилаётган жиҳодга тайёргарлик кўраётган эди. Мўғулларга қарши халқни оёққа тургизган киши Носир Юсуфнинг амакиси Туроншоҳ ибн султон Салоҳуддин Юсуф ибн Айюб¹⁸ эди. Туроншоҳ ёши улуғ киши эди, бироқ у акасининг ўғли Носирга ўхшаб кўрқоқ эмас, балки ҳақиқий мужоҳид инсон эди. У кишининг лақаби малик Муаззам эди. Ҳалаб шаҳри Носир Юсуф эга бўлган шаҳарларнинг энг аҳамият касб этгани бўлса-да, у Ҳалабга ёрдам қўлини чўзишни хаёлига ҳам келтирмади.

Майяфариқин шаҳри ишғоли

Ҳалаб шаҳри ҳамма томондан ўраб олинган, халқ мўғуллар ҳамласига қаршилиқ кўрсатиб турган бир пайтда, Ҳалабдаги мусулмонларга фожиали аччиқ хабар

¹⁶ Ибн Касир "ал-Бидаяту ван-Ниҳоя" (17/395).

¹⁷ Макризий "ас-Сулуқ" (1/511 - бет), Ғомидий "Жиҳадул-мамалик" докторлик рисоласи (90 - бет).

¹⁸ Макризий "ас-Сулуқ" (1/511 - бет).

келди. Бу хабар Майяфарикин шахрининг мўғуллар томонидан ишғол қилинганлиги эди. Майяфарикин шахри қаттиқ қаршилик кўрсатди, ҳатто Ҳулағунинг ўғли Ашмут, Илка нойон ва Сунтойлар бошчилик қилаётган қуршов заифлашди ҳам. Шунда Ҳулағу Ариқту¹⁹ бошлиқ мўғул лашқарини мададга жўнатади. У Илка нойон тарафдан қамалга кўшилди. Узоқ муддат қамал натижасида шаҳар ичида қаттиқ қаҳатчилик турди ва вабо тарқалди. Ҳатто аҳолининг аксарияти ўлиб кетди²⁰. 1 йилу 6 ой²¹ мунтазам зарба, кураш ва жанг билан давом этган қамал натижасида улкан мўғул кўшини шаҳарга кирди. 18 ой мобайнида Носир, Ашроф, Муғис ва бошқа номлари отнинг калласидай бўлган мусулмон амир ва подшолардан бирортаси ҳаракатга келмади. Бу амирлар фақат вазиятни четдан томоша қилишдан нарига ўтмадилар ва қалбларидаги ҳамиятлари кўзгалиб кўймади ҳам. Вақтики, Майяфарикин шахри ишғол қилинганида Ҳулағунинг ўғли Ашмут шаҳарнинг амири Комил Муҳаммаднинг аламига алам кўшилсин деган мақсадда уни тирик қолдириб, бутун шаҳар аҳолисини қиличдан ўтказди. Атрофдаги барча ўлкаларга қаршилик қилишнинг

¹⁹ Аракту.

²⁰ Гомидий "Жихадул-мамалик" докторлик рисоласи (76 - бет).

²¹ Ибн Касир "ал-Бидаяту ван-Ниҳоя" (17/386).

оқибатини кўрсатиш учун шаҳарда учига чиққан ваҳшийликларни амалга оширди²².

658 х.с. / 1260 м.с. шаҳар девори йиқитилди, мўғуллар Майяфарикин шаҳрига киришди. Шаҳар аҳолиси қирлиб кетган, фақат 70 кишигина чалажон ҳолатда эди. Сўнгра амир Комил Муҳаммад қўлга олинди²³.

Ашмут Комил Муҳаммадни отаси Ҳулагунинг олдига олиб бориб, унга топширди. Лаънати Ҳулагу бор ғазабини жамлаб, ботир амир Комил Муҳаммад Айюбий –раҳимахуллоҳ–дан интиком олди. Дастлаб қўлоёқларига кишан солиб, чормихга(хочга) тортди, сўнгра баданининг этларини кеса бошлади. Кейин бурнидан тортиб, оғзига ўзининг гўштини солар ва ютишига мажбур қиларди. Шу тариқа у киши –раҳимахуллоҳ–нинг жисмидан кесилар ва кесиб олинган эт зўрлаб, бураб оғзига тикилар эди. Бу жирканч, ваҳший қийноқлар мужоҳиднинг руҳи Оллоҳнинг изни билан Яратувчисининг хузурига кўтарилгунга қадар давом этди²⁴. Иннаа лиллаҳи ва иннаа илайҳи рожиъун. Зеро,

²² Доктор Мунзир "ал-Алақоту ад-Дувалия фи асрил хурубис-салибийя" (2/54).

²³ Ғомидий "Жихадул-мамалик" докторлик рисоласи (76 - бет).

²⁴ Ғомидий "Жихадул-мамалик" докторлик рисоласи (76 - бет).

"Оллоҳ йўлидаги жангда ўлдирилган зотларни харгиз ўликлар деб ўйламанг! Йўқ, улар тириклардир! У зотлар Оллоҳ ўз фазлу карами билан берган неъматлардан хушнуд ҳолларида баҳраманд бўлмоқдалар ва ҳали ортларидан етиб келмаган биродарларига ҳеч қандай хавфу хатар йўқлиги ва ғамгин бўлмасликлари ҳақида хушхабар бермоқдалар. Улар Оллоҳ томонидан бўлган неъмат ва фазлу карам ҳақида ҳамда ўзларига жароҳат етганидан кейин ҳам Оллоҳ ва расулига бўйинсунган мўминларнинг ажри – мукофотини Оллоҳ зое қилмаслиги ҳақида хушхабар берадилар"²⁵

Абу Хурайра –разияллоху анху–дан ривоят қилинади: Расулуллоҳ –соллаллоху алайҳи ва саллам– айтдилар: *"Шаҳид ўлим оғриқ-аччигидан фақатгина сизлардан бирингиз (искабтопар) чақишидан топганчалик оғриқ топади"*²⁶.

Анас ибн Молик –разияллоху анху–дан ривоят қилинади: Расулуллоҳ –соллаллоху алайҳи ва саллам– айтдилар: *"Жаннатга кирган ҳеч бир киши бутун ер юзидаги нарсалар уники бўлиши эвазига ҳам яна дунёга қайтишни истамайди, фақат шаҳид*

²⁵ Оли-Имрон: 169 - 171

²⁶ Термизий ривояти.

(жаннатда) кўрган ҳурмат-эҳтиромлари боис яна дунёга қайтиб, яна ўн марта ўлдирилишни орзу қилади"²⁷.

Кофирларга қарши курашган амир Комил Муҳаммад, таслим бўлиб қаршилиқ қилмаган халифа Мустаъсим Биллаҳ каби ўлдирилди. Лекин кўлида қилич тутиб, қадди рост ҳолатда ўлиш қаерда-ю, эгик бош-у, таслимдан кўтарилган кўлларла хорликда ўлиш қаерда!? Жанг майдонида кўксига ўқ қадалиб ўлиш билан, жангдан қочиб орқасидан ўқ еб ўлишнинг орасидаги фарқ ҳаммага равшан. Комил Муҳаммад – раҳимахуллоҳ– оламлар Раббиси томонидан белгилаб, ўлчаб кўйилган вақтда ўлди. У бу вақтдан бир лаҳза олдин ёки бир лаҳза кейин ҳам ўлмади. Халифа Мустаъсим ҳам белгиланган муддатда ўлди. Шунингдек, умматга хиёнатнинг турфа кўринишларини қилган Носир Юсуф ҳам Оллоҳ таоло белгилаб кўйган муҳлатдагина ўлади. Ундан бир лаҳза олдин ёки кейин ўлмайди. Кўрқоқлик ҳаргиз умрни узайтирмайди ва шижоъат умрни қисқартмайди ҳам. Лекин яқийн иймон қаерда қолди?

Зулмат қоплаган кенг оламда порлаб ёритиб турган нур мисоли бўлган қаҳрамон амир Комил Муҳаммад Айюбий шаҳид қилинди. Қонхўр Ҳулагу унинг бошини

²⁷ Муттафақун алайҳ.

танасидан жудо килиб, бошини узун найзага ўрнатди, сўнгра найзага тикилган амирнинг боши бутун Шом диёри бўйлаб айлантириб юрилди. Бу билан мусулмонларнинг қалбларига кўркув солиш мақсад қилинган эди. Узилган бошни айлантириш Дамашқда ниҳоясига етди²⁸, у бир муддат Дамашқ дарвозаларидан бири Фародис дарвозасига осиб қўйилди, сўнгра бир масжидга кўмилди. Бундан сўнг бу масжид, бошли масжид номи билан танилди²⁹. Комил Муҳаммаднинг ўлими фидокорлик ва шаҳодатда намуна бўлган эди³⁰. Оллоҳ субҳанаху ва таолодан у кишини жаннат аҳлидан қилишини сўраб қоламиз.

Ҳалабнинг таслим бўлиши

Ҳалабга мўғулларнинг бомбардимони кучайгандан кучайди. Амир Комил Муҳаммаднинг ўлдирилиши ва Майяфариқиннинг ишғол қилиниши мўғул лашкарининг шижоъатини оширган айни замонда, бундай фожиали зарбанинг натижасида мусулмонларнинг қувватига путур етган, қахрамон Комил Муҳаммад – раҳимахуллоҳ–нинг қатли уларнинг маънавиятларини чўктирган эди. Шаҳар қуршови 7 кун давом этди,

²⁸ Гомидий "Жихадул-мамалик" докторлик рисоласи (76 - бет).

²⁹ Ибн Касир "ал-Бидаяту ван-Ниҳоя" (17/386, 387).

³⁰ Доктор Мунзир "ал-Алақоту ад-Дувалия фи асрил хурубис-салибийя" (2/54).

халос³¹. Сўнгра мўғуллар агар халқ шаҳар дарвозаларини очиб берсалар, уларга омонлик беришини –мўғуллар одатига мувофиқ– ваъда қилди. Лекин бошлиқлари подшо Муаззам Туроншоҳ бунинг алдов эканлиги, мўғуллар ҳеч қачон аҳдларига вафо қилмаслиги ва уларга омонлик бермаслигини айтди. Бироқ Ҳалаб халқи Майяфариқиннинг ағдарилиши, амирлари Носир Юсуф уларни ёрдамсиз ташлаб қўйганидан каттиқ рухий тушкунликка тушган эди. Уларга атрофдаги бирорта мусулмон амирликлар ёрдам бермади. Ҳолбуки, уларнинг ўзлари ҳам бундан илгари Майяфариқинни ёрдамсиз қўйган эди. Қилмиш қидирмиш, дейдилар. Мана шу тушкунлик халқни таслим бўлишга ундади. Халқнинг аксарияти шаҳар дарвозаларини Ҳулагу учун очиб беришга юзландилар. Лекин бошлиқлари Туроншоҳ ва баъзи мужоҳидлар бундан бош тортиб, шаҳар ичидаги қалъага ўрнашишди.

Мўғул лашкари 658 ҳ.с. 9 сафар куни/ 1260 м.с. 1 феврал куни³² Ҳалаб шаҳрига тўғон бузилганда сув тўфон бўлиб оққанидек, оқиб киришди ва шаҳарни эгаллашдида, одатларига кўра жирканч, хабис ишларни қилишга бел боғлашди. Ҳалаб аҳли амирлари қахрамон мужоҳид Туроншоҳ огоҳлантирган мўғулларнинг бевафоликларини шу он англадилар ва уларнинг кўзлари

³¹ Ибн Касир "ал-Бидаяту ван-Ниҳоя" (17/395, 396).

³² Мақризий "ас-Сулук" (1/511 - бет), Ғомидий "Жихадул-мамалик" докторлик рисоласи (90 - бет).

очилди, аммо энди жуда кеч эди. Сўнгги пушаймон ўзингга душман, дейдилар. Мана ҳозир мўғуллар уларнинг бошларидан қилич юргизмоқда, Ҳулагу лашкарига шаҳардаги насронийларни қолдириб, мусулмонларни қатл қилишга амр қилди. Бу иш қумнинг устига қумдан қасрлар қурмоқчи бўлган халқнинг хатоси эди. Шу тариқа, Ҳалаб шаҳрида 5 кун давомида эркақлар, аёллар ва гўдақлар ваҳшиёна қиличдан ўтказила бошлади ва шаҳар тамоман вайронага айлантирилди. Айтишларича, Ҳалаб шаҳридан асир олинган аёллар ва болалар сони 100 мингдан зиёд эди³³. Яхудийларнинг қанисаларида ва маълум кишиларнинг уйларида жон сақлаганлар сони 50 минг киши эди, халос³⁴.

Ҳалаб қалъасининг ишғоли

Ҳулагу қалъани қамал қилишга киришди. Қалъа шиддатли суратда бомбардимон қилинди. Ўқ қалъанинг ҳамма томонидан ёғиларди, шунга қарамай мужоҳидлар қарши туриш, ҳимояланиш билан тўлиқ 4 ҳафта туриб бердилар³⁵. Сўнгра қалъа девори қулади, Ҳулагу қалъа ичига кириб, уларнинг амири подшо Муаззам

³³ Макризий "ас-Сулуқ" (1/511 - бет), Ғомидий "Жихадул-мамалик" докторлик рисоласи (90 - бет).

³⁴ Ғомидий "Жихадул-мамалик" докторлик рисоласи (90 - бет).

³⁵ Ибн Қасир "ал-Бидаяту ван-Ниҳоя" (17/396), Абул Вафо "Мухтасар фи ахбарил башар" (201 - бет).

Туроншоҳдан бошқа барчани қатл қилди. Уни Комил Муҳаммад каби қатл қилмади, балки унинг жонини сақлаб қолди. У кишининг ёши улуғ бўлиб, бу ҳодисадан бир неча кундан сўнг оламдан кўз юмди³⁶. Бу ўринни изохлаб баъзи шарқшунослар ва илманийлар шундай деганлар: "Ҳулагу ёши улуғ Туроншоҳнинг шижоъатига қоил қолганидан, уни тирик қолдирган эди. Бу эса, фотиҳ Ҳулагунинг мардлиги ва олийжанаблигидир". Мен эса, Ҳулагу у довюракка Оллоҳ йўлида қийналиб мардона жон беришдай лаззатни раво кўрмаган, аксинча марднинг юраги тириклай мағлубиятни кўрса янада қаттиқроқ азобланишини билиб шундай қилганлигида шубҳа қилмайман.

Ҳулагу шунчалар разиллик ва жиноятларни қилгандан кейин ҳам, уни олийжаноб ва мард саркарда, деб сановчиларнинг борлиги жуда ажабланарли ва айти пайтда бу ақлга зиддир! Бу сифатлар мутлақо Ҳулагуга муносиб эмас. Уни ҳеч қачон исёнчилар қойил қолдирмаган, шунингдек, у олийжаноб ва мардлик каби рижоллар сифатланадиган сифатлар билан ҳаргиз ва ҳаргиз васфланмаган. Ҳулагу Туроншоҳни бундан бошқа жирканч мақсад ва ғаразлар сабабидан ўлдирмаган эди. Бу бир томондан маккорона сиёсий ўйин бўлиб, бутун Шом бўйлаб тарқалган Айюбийлар

³⁶ Макризий "ас-Сулуқ" (1/511 - бет).

ғазабидан сақланишнинг бир йўли эди. Алҳол, Ҳулагу бундан биров олдин Комил Муҳаммад Айюбийни қатл қилган, шунингдек, уларнинг кўпи Ҳулагу билан иттифоқчилик алоқаларини ўрнатган эди. Жумладан, дўстлашганлар орасида Ҳимснинг амири Ашроф Айюбий ҳам бор эди. Агар у Айюбийларнинг бошлиқларини бирин-кетин ўлдираверса, уларнинг ғазабларига дучор бўлиши турган гап эди. Ҳулагу эса, Шомдаги вазият тескари айланиб кетишини истамасди.

Бошқа томондан, у Туроншоҳни тирик қолдириш билан ўзининг ўта мулойим ва меҳрибон, тинчликпарвар, олийжаноб ва мард саркардалигини исботлагандай эди гўё. Бу билан мусулмон амирларга қаршиликсиз таслим бўлиш эшикларини очишни истади. Ўзига қарши бош кўтарган исёнчи амирни тирик қолдиргандан кейин, ўзи таслим бўлиб келган амирни қандай қаршилаши мумкинлигини кўрсатиб қўймоқчи эди!

Яна бошқа жиҳатдан, Туроншоҳ Дамашқнинг хоин ҳокими Носир Юсуфнинг амакиси эди. Унинг ўлмасдан тирик қолиши, Ҳулагу учун у келажакда Носир Юсуф билан савдолашиш воситаси бўлиши эҳтимолдан холи эмасди. Юқорида ишора қилинган важлар, қонхўр Ҳулагунинг табиатига жуда мосдир.

Хулагу Ҳалабга етиб келди, шаҳар унга бўйсундирилди, ҳамма қаршилиқлар бартараф этилиб, шаҳарнинг барча девор ва қалъалари вайрон қилинди. Сўнг Хулагу Шомнинг бошқа ерларига боришни истади ва Хулагунинг иттифокдошларидан бўлган Ҳимснинг амири Ашроф Айюбийни ҳузурига чорлади. Хулагу унга ғайри оддий марҳамат кўрсатди, яъни унга Ҳалаб шаҳрининг султонлигини тақдим қилди³⁷. Бу билан Хулагу унинг дўстлигини тамоман сотиб олди. Бирок Хулагу ўзининг нозик, мўғулий марҳаматини ҳам унутмади, унинг ёнига мўғул саркардаларидан бирини қўйди. Шундай қилиб, Ашроф Айюбий Ҳалаб шаҳрига ҳоким бўлди, лекин у халқнинг назаридагина ҳоким манзилатида эди, асосий буйруқ ва қарорлар мўғул аскарлари томонидан қабул қилинар эди.

Ҳалаб ишғол этилгандан сўнг, Хулагу ғарбга Ҳалабдан 50 км узоқликдаги Ҳарим шаҳрига қараб юрди. У бу шаҳарга етиб келиб, уни қамал қилди. Мўғуллар шаҳарнинг кўрғонини бузиб шаҳарга кирди ва унинг барча халқини қиличдан ўтказди.

Бундан сўнг Хулагу нима қарорга келди? Ҳалаб эгалланди, навбатда Дамашқ турибди, Дамашқда эса, Носир Юсуф қўшин тўплаб турибди. Унинг иши нима

³⁷ Ғомидий "Жихадул-мамалик" докторлик рисоласи (92 - бет).

бўлади? Бу каби ҳодисалар ҳақида келаси
дарсларимизда суҳбатлашамиз иншааллоҳ.

Валлоҳу таъала аълам....

Вассаламу алайкум ва роҳматуллоҳи ва барокатуҳ.